

Recenzii și note bibliografice

M. CÂRCIUMARU, Elena-Cristina NIȚU,
Comportamentul simbolic și arta pe teritoriul
României din Paleoliticul mijlociu până în
Mezolitic (55.000 – 7.500 B.P.), Ed. Cetatea de
Scaun, Târgoviște, 2018.

Avem bucuria să informăm cititorii publicației noastre cu privire la apariția unei valoroase lucrări referitoare la comportamentul simbolic și creațiile de artă pe teritoriul României, începând cu Paleoliticul mijlociu și până în Mezolitic, deci între aproximativ 55.000 și 7.500 ani BP. Autorii acestei importante lucrări de Preistoria spațiului carpato-dunărean sunt binecunoscuții specialiști, prof. Dr. Marin Cârciumar și colega sa, dr. Elena-Cristina Nițu, de la Târgoviște (Universitate și Complexul Muzeal Național).

Noi nu dorim să fim excesiv de critic, dar dacă pornim de la titlul lucrării, putem constata existența unor inadvertențe, în sensul că nu putem vorbi de existența unui comportament simbolic la comunitățile umane începând cu Paleoliticul mijlociu, deoarece acestea aveau ca element definitoriu al existenței asigurarea mijloacelor de existență, mai întâi prin vânătoare și cules. Artă, dar și elementele simbolice au fost create ceva mai târziu, în Paleoliticul superior european. Sigur că autorii lucrării de față au dreptate dacă ne referim, de exemplu, la crearea *Măștii* de la Roche Cotard (aproximativ 38.000 – 36.000 BP), prin adăugirile realizate pentru a crea acel visaj, posibil umanoid, la o așchie de piatră; în mod cert, mormântul de la Shanidar are caracteristici simbolice, deoarece decedatul a fost depus pe un *pat* de flori, cu o dublă semnificație: aspectul estetic al înmormântării și faptul că și în prezent, păstorii irakieni caută acele plante pentru caracteristicile terapeutice ale florilor (Val.-C. Chirica, B. Minea, V. Chirica, *Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei*, BAI XXXIV, Iași, 2020, p. 37-38). Precizăm că aceste mici observații nu știrbesc în nici un fel valoarea lucrării pe care o prezentăm. Aprecierile noastre, de mare valoare științifică se referă la faptul că, după publicarea volumelor cu privire la Paleoliticul de pe teritoriul României, și după acelea cu privire la stațiunile Paleoliticului inferior, mijlociu și superior din același spațiu geografic, lucrarea elaborată de colegii noștri târgovișteni se constituie într-o apariție editorială de prestigiu, la care se adaugă faptul că a fost publicată în deja celebra Editură Cetatea de Scaun, din Târgoviște. La aceste observații de valoare se adaugă, după opinia noastră, faptul că lucrarea a fost tipărită în limbile engleză și română, oferind, deci tuturor specialiștilor, posibilitatea de a cunoaște realizările cu caracteristici artistice ale comunităților paleolitice de pe teritoriul actual al României.

Noi putem aprecia că autorii acestei valoroase lucrări au luat în considerație toate aspectele specifice unui studiu

de mare amploare: opiniile celor mai avizați specialiști ai creațiilor artistice paleolitice, principalele concepții cu privire la arta paleolitică de pe teritoriul Europei, cadrul cronologic al descoperirilor (pe baza descoperirilor și a evoluției tehnologice și tipologice), cu unele mici *incursiuni* și în ceea ce privește descoperirile paleolitice de pe teritoriul României).

Marile capitole ale prestigioasei lucrări se referă la cele patru etape: Paleoliticul mijlociu; Paleoliticul superior; Epigravettianul – Epipaleoliticul; Mezoliticul, cărora le sunt acordate suficiente pagini din cuprinsul volumului, în sensul, nedeclarat, de a putea cuprinde toate descoperirile cu caracter artistic din acest destul de larg areal al locuirilor umane.

Paleoliticul mijlociu constituie (sau reprezintă, după opinia autorilor, bazată pe observații ale unor specialiști de marcă: A. Leroi-Gourhan, R. White, etc.), „forme materiale cu un sens cultural subiectiv a căror semnificație adesea scapă indivizilor dintr-o altă cultură” (din nefericire, autorii nu marchează și paginile lucrărilor din care au preluat informațiile). Dar, cu această ocazie constatăm faptul că autorii au introdus cuvinte și noțiuni care nu au întotdeauna legătură cu sensul afirmațiilor de bază, dovedind o aparentă necunoaștere a sensurilor acestora. Motivația acestora cu privire la introducerea *obiectelor curioase* în spațiul peșterilor ni se pare nesemnificativă, deoarece noi apreciem faptul că nu putem ști dacă introducerea ocrului în spațiul peșterilor locuite de comunitățile umane s-a putut concretiza „printr-o valoare intelectuală esențială în comportamentul său și prin materializarea simbolurilor respective care au premers miturile, ritualurile și credințele sub diverse forme”; pe de altă parte, noi apreciem faptul că ocrul prezent în mormintele neandertalienilor este dovada preocupărilor legate de înhumarea defunctului (cu speranța revenirii sale la viață), deci are un profund caracter simbolic, dar nu putem ști dacă acestea reprezentau obiectele personale ale celui mort, cu atât mai mult cu cât nu ni se oferă și exemple de obiecte depuse în morminte; în plus, noi avem unele semne de incertitudine atunci când, pentru unele afirmații din domeniu – simbolismul Omului de Neandertal se face trimitere la un studiu cu privire la descoperirile gravettiene și epigravettiene din România (p. 270). Dar, noi apreciem în mod deosebit atenția acordată descoperirilor de ocr în unele stațiuni paleolitice de pe teritoriul României, cum ar fi, de exemplu, Peștera Cioarei de la Boroșteni, inclusiv existența recipientelor pentru prepararea ocrului. Aceste identități, dar nu numai ele, fac din volumul elaborat de colegii noștri din Târgoviște, o lucrare deosebit de interesantă pentru studiul specialiștilor și al studenților.

Este interesantă introducerea cultului ursului de

peșteră printre materialele care aduc precizări cu privire la simbolismul Omului de Neandertal, dar M. Cârciumaru și E.-Cr. Nițu fac precizările necesare cu privire la aspectele culturale respective. Se aduc în discuție și precizările cu privire la descoperirile privind prezența ursului de peșteră pe teritoriul României, la Boroșteni și în Peștera Rece din vestul României, aceasta din urmă fără mărturii arheologice.

Paleoliticul superior constituie partea cea mai bogată în descoperiri arheologice deosebit de importante din cuprinsul volumului luat în considerație. În plus, această perioadă a Preistoriei are semnificații multiple, pe care nu știm dacă autorii au avut posibilitatea de a le lua în considerație, deși noi înșine am publicat mai multe studii în domeniu, în care am adus în discuție numeroasele teme ale reprezentărilor artistice, sau de natură culturală, toate cu aspecte multiple, demne de a fi luate în considerație: Marea Mamă, imaginea interzisă, problematica deformațiilor patologice, înmormântările *în doi timpi*, caracterul sacru al violenței, problematica vastă a complexului funerar de la Sungir, sacralitatea depunerilor ofrandelor cu caracter funerar, depunerea unor blocuri mari de piatră peste trupurile celor decedați, adulți sau copii, posibila stare de imunitate a unor membri ai comunității, riturile de trecere sau de inițiere și multe alte aspecte ritualice ale înmormântărilor în Paleoliticul superior european. Este drept, colegii noștri nu s-au preocupat de descoperirile din vastele spații europene, sau din grote, dar asta nu trebuie să constituie impedimente cu privire la largă problematică a descoperirilor de pe teritoriul României; era, însă, obligatorie parcurgerea unui vast material documentar pentru cunoașterea acestor aspecte ale problematicii cercetărilor și descoperirilor paleolitice. Autorii au acordat un spațiu larg descoperirilor de la Piatra Neamț – Poiana Cireșului, asupra căruia nu mai intervenim, deoarece apreciem că autorii au luat în considerație cam toate aspectele cercetărilor și descoperirilor arheologice. Precizăm doar faptul că au fost luate în considerație inclusiv datările de cronologie absolută cu întreaga sa problematică (nivel de locuire, cultură arheologică, vârstă calibrată sau necalibrată, nr. Laborator, eșantion, specii de animale – cerb, ren, cal, *Bos/Bison*, etc. Dar mai credem că, fără precizările necesare, noi nu putem aprecia, în momentul de față, proporția obiectelor de artă (94 %) și a podoabelor (peste 85 %) din podoabele descoperite în Paleoliticul din România (p. 291). Noi credem că nu putem aprecia, în momentul de față, cărei specii îi pot fi atribuite bivalvele fosilizate „ca forme specifice ale simbolismului pentru *Homo sapiens* rămase unice mărturii de acest fel descoperite până acum în România”. Avem aceleași dubii și în privința mulajului de aragonit al fosilelor respective (dar noi nu excludem faptul că ne putem înșela asupra problematicii atât de vaste a acestei specii, date pe la 20.000 ani). Dar suntem de acord că “acestea nu fac decât să completeze imaginea și amplul

tablou al unei depline spiritualități, cu semnificații majore în viața comunității respective” (p. 292).

Un amplu capitol este consacrat artei mobiliare din Paleoliticul superior: reprezentare antropomorfă din lemn silicifiat, oase divers gravate (metapod lateral de cal, gravat, coastă gravată lateral, os gravat lateral sau median, obiecte mici, din os, gravate, metapod de ren, cu incizii, galet gravat, instrumente de produs sunete, podoabe: cochilii de melci, perforate (pentru care se oferă și datele contextuale, ale coordonatelor (tab. 4, p. 312), fiind incluse și alte elemente adiacente, dar necesare înțelegerii fenomenului artistic la Poiana Cireșului, încheiind cu vârsta absolută a nivelului Gravettian I de la Poiana Cireșului, între 18.607 +- 87 BP (RoAMS 67.33) și 20.076 +- 185 BP (ER 9.965), p. 319. Dar, se precizează că în acest sit au fost descoperiți dinți perforați, de animale: vulpe, urs, lup, cerb; de la Peștera Cioarei, în nivelul O, gravettian, datat pe la 23.570 +- 230 BP (GrN-15050) și 25.900 +- 120 BP (GrN-15.051), cu aprecierea că depunerea acestui nivel s-a făcut într-o perioadă rece, provine un incisiv perforat, de urs de peșteră. Din nivelele gravettiene de la Gura Cheii-Râșnov provin un canin de cerb și unul de vulpe, care conservă urme de ocru; canini de vulpe au fost identificați și la Poiana Cireșului, și tot aici, au fost găsiți un canin de lup și doi canini de cerb.

La Țibrinu, în Dobrogea, a fost descoperit un canin de urs de peșteră, perforat, și un pandantiv de os, gravat, pentru care cu datările de 18.350 +- 200 BP (GrN-23.073), respectiv 13.760 +- 170 BP (GrN-23.074), p. 325.

M. Cârciumaru și E.-Cr. Nițu ne oferă și alte piese de artă sau / și de podoabă de la Mitoc – *Malu Galben*, Peștera Cioarei – Boroșteni, mărgelile din stalactite, tot de aici, un pandantiv gravat, din silit, de la Poiana Cireșului și mai multe alte obiecte de podoabă din niveluri gravettiene ale stațiunilor menționate mai sus.

Sunt aduse în discuții și descoperirile de artă rupestră de pe teritoriul României (Peștera Cucuiat, Peștera Coliboaia), care sunt prezentate cu detalii, pentru a fi mai bine cunoscute.

Epigravettianul (Epipaleoliticul) de pe teritoriul României este cunoscut prin descoperirile din zona Porților de Fier, dar mai ales prin lucrarea lui Vasile Boroneanț, pe care colegii noștri de la Târgoviște le prezintă cu aceleași elemente de detaliu, deși sunt foarte cunoscute prin numeroasele studii și lucrări de sinteză, asupra cărora nu mai revenim.

Tot din zona Porților de Fier provin și descoperirile mezolitice, de la Schela Cladovei, Icoana, Veterani Terasă, Ostrovul Corbului, dar mai puțin bogate în descoperiri de elemente de artă cu elemente de spiritualitate.

Un semnificativ capitol de Concluzii încheie această valoroasă lucrare de sinteză, care cuprinde toate descoperirile de obiecte de artă de pe teritoriul României, din Paleoliticul mijlociu și până în Mezolitic. Sigur că se remarcă stațiunea de la Poiana Cireșului, cu un număr atât de mare de piese de artă și de podoabă.

VASILE CHIRICA